

شناسایی ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در شرایط پندمی کرونا از دیدگاه اسلام با رویکرد دلفی فازی

میرمهرداد پیدایی

استادیار و عضو هیات علمی، واحد یادگار امام خمینی (ره)، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری، ایران.

نازنین پیله‌وری سلماسی

دانشیار و عضو هیات علمی تمام وقت واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

pilevarisalmasi.nazanin@gmail.com

محمد رضا شهریاری

دانشیار و عضو هیات علمی واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

مقدمه و هدف پژوهش: اگر چنانچه ادیان آسمانی با تمام ابعاد و در کلیت جامع خود، بیان و اجرا کردند می‌توانند آثار فوق‌العاده‌ای در تاب‌آوری و صبور بار آوردن معتقدینشان بر جای گذارند. در این میان دین اسلام با توجه به جامعیت خود و توجه به جایگاه سلامت انسان‌ها در ابعاد سلامت جسمی، معنوی، روانی و اجتماعی، نقش به‌سزایی در افزایش سطح تاب‌آوری انسان‌ها داشته و توجه به آموزه‌های این مکتب آسمانی در سازمان‌ها نیز راه‌گشای مدیریت بحران‌ها و حوادث ناگوار خواهد بود.

روش پژوهش: مقاله حاضر با هدف شناسایی ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در شرایط پندومی بیماری کرونا مبتنی بر آموزه‌های اسلامی تعریف گردیده و بدین منظور ضمن بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و اخذ نظر کارشناسان خبره مذهبی، به دنبال ارائه راهکارهای جامع جهت افزایش تاب‌آوری منابع انسانی در مقابله با ویروس کرونا می‌باشد.

یافته‌ها: نمونه آماری این پژوهش ۳۰ نفر از کارشناسان مذهبی شاغل در سازمان‌های دولتی بوده و به روش نمونه‌گیری گلوله برفی شناسایی و انتخاب شده‌اند.

نتیجه‌گیری: در فرایند شناسایی ابعاد تاب‌آوری از روش دلفی فازی بهره گرفته شده و در طی سه مرحله نظرسنجی ابعاد تاب‌آوری در چهار بعد اصلی تاب‌آوری مالی - اقتصادی، تاب‌آوری جسمی - زیستی، تاب‌آوری فرهنگی - اجتماعی و تاب‌آوری روانی - معنوی در بیست مولفه مورد شناسایی قرار گرفته شده که می‌تواند چارچوب مناسبی جهت تدوین برنامه‌های ارتقای سطح تاب‌آوری منابع انسانی جهت مقابله با پندومی کرونا در سازمان‌های امروزی باشد.

واژگان کلیدی: اسلام، کرونا، منابع انسانی، تاب‌آوری، پندومی، دلفی فازی.

مقدمه

- مفهوم تاب‌آوری:

تاب‌آوری معادل واژه رزیننس^۱ است. در فرهنگ لغت این کلمه، خاصیت کشسانی، بازگشت پذیری و ارتجاعی معنی شده است. این واژه در فرهنگ لغت معین «تحمل کردن» و «طاقت آوردن» معنا شده است و در فرهنگ واژگان مترادف و متضاد با واژگانی مانند «پابرداری کردن» و «مقاومت کردن» مترادف است.

در علم فیزیک این واژه به معنی جهیدن به عقب است. در واقع افراد تاب‌آور قادر هستند به عقب بجهند، آن‌ها توانایی زنده ماندن و حتی غلبه بر ناملایمات را دارند.

تاب‌آوری را «یک فرآیند توانایی، یا پیامد سازگاری موفقیت‌آمیز علیرغم شرایط تهدید کننده» تعریف نموده‌اند که نقش مهمی در مقابله با تیدگی‌ها و تهدیدهای زندگی و آثار نامطلوب آن دارد. تاب‌آوری، سازگاری مثبت در واکنش به شرایط ناگوار است (ماننا، ۲۰۰۶).

تاب‌آوری نقش مهمی در بازگشت به تعادل اولیه یا رسیدن به تعادل سطح بالاتر دارد و از این‌رو، سازگاری مثبت و موفق را در زندگی فراهم می‌کند.

مفهوم تاب‌آوری برای اولین بار توسط هالینگ در سال ۱۹۷۳ در زمینه اکولوژی ارائه شد. با این حال تعاریف متفاوتی از آن به بعد، از تاب‌آوری در حوزه سوانح آرایه شده است که یکی از آن‌ها مربوط به تعاریف آکادمی ملی آمریکا می‌باشد.

هالینگ معتقد است تاب‌آوری یک اکوسیستم معیاری از توانایی جذب تغییرات و اختلالات بدون تغییر در ساختار و عملکردش است. در سال‌های اخیر نیز مفهوم تاب‌آوری در ادبیات مدیریت به کار رفته است.

و یک بیان ساده از آن عبارت است از مقاومت در برابر شوک‌ها و فجایع گسترش یافته توأم با توانایی بازیابی و بازگشت به شرایط اولیه.

مفهوم تاب‌آوری در زمینه‌های گسترده و گوناگونی از قبیل اکولوژی، روان‌شناسی فردی، رفتار سازمانی، مدیریت زنجیره تأمین، مدیریت بحران و مهندسی ایمنی به کار رفته است. در لابلای معارف و آموزه‌های دینی، مفهوم تاب‌آوری با عبارات متعددی طرح شده است. به نظر می‌رسد در واژه‌هایی دینی چون «صبر» و «توکل» و «ایمان» و حتی «تقوا» مفهوم تاب‌آوری به خوبی قابل مشاهده است. مدعای ما این است که دینداری و عامل دین و معنویت و مولفه‌های کارآمدی چون صبر و توکل و ایمان می‌توانند به تاب‌آور نمودن بیش از پیش جامعه منتج شوند و بیانجامند. تعبیر ما از تاب‌آوری به زبان دینی «صابرین» و «جامعه صبور» است. گاه، شخص حقیقی مانند افراد جامعه، صبور و تاب‌آوراند و گاه شخص حقوقی مثل سازمان‌ها صبور و تاب‌آور هستند. به نظر می‌رسد میان دین‌داری و نگرش دینی با شکیبایی و تاب‌آوری رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. این مطلب در تحقیقات محققان در جای خود اثبات شده است (گریف و همکاران ۲۰۰۷؛ حمید و همکاران، ۱۳۹۱) پیروی از دستورات و آموزه‌های دینی، زندگی جهت‌دار و هدف‌مندی در زندگی، می‌تواند شخص را در مواجهه با مشکلات و ناکامی‌ها و بلایا و حوادث و بحران‌های زندگی، شکیبا و قدرتمند نموده، او را قادر سازد آن‌ها را به آسانی تحمل نماید و از هم نگسلد و عنان از دست ندهد. این دقیقاً ترجمان مفهوم تاب‌آوری است. وقتی حادثه تلخی مانند شیوع بیماری کرونا و از دست دادن عزیزان رخ دهد انبوهی از درد و رنج و مشکلات بر سر او آوار می‌شود داشتن روحیه‌ای مذهبی و دینی و بازیگری عنصری مقدس به نام «توکل بر خدا» و «رضا به رضای خدا» منجر به این می‌شود که شخص آسیب دیده با انعطاف و کشسانی عجیبی در مقابل این حجم از رنج و فشار نشکند و با آرامش بیشتر بر اضطراب‌ها و عواطف منفی خود غلبه کند و شیوه مناسب‌تری برای مواجهه با مشکلات خود بیابد. این اثر، یک مفهوم دینی عمیق است

که می‌تواند روان یک فرد را چنان مستحکم نماید که در هم نشکند و تاب بیاورد.

آموزه‌های دینی می‌توانند مهارت‌های خود مدیریتی و تاب‌آورانه را در فرد ایجاد کنند، رشد دهند و به بار نشانند. مفاهیم ارزشمندی مانند «تقوا» یعنی مدیریت بر نفس، و «صبر» تنها در عرصه دین می‌توانند درخشنده و کارآمدی داشته باشند. جامعه متقی، جامعه‌ای صبورتر و تاب‌آورتر است. (وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ) (البقره، ۴۵) «از شکیبایی و نماز یاری جوید»؛ (وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) (و همدیگر را به حقّ سفارش و به شکیبایی توصیه کرده‌اند) (العصر، ۳)؛ برای این صبر اجر و پاداشی بس عظیم است. امام صادق علیه‌السلام فرمود: مَنْ ابْتُلِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ بِبَلَاءٍ فَصَبَرَ عَلَيْهِ كَانَ لَهُ مِثْلَ أَجْرِ أَلْفِ شَهِيدٍ نَرَقِي، جامع السادات، ج ۳، ص ۴۰۴ هر مومنی به بلایی مبتلا شود و بر آن شکیبایی ورزد برای او چونان هزار شهید پاداش خواهد بود.

تاب‌آوری، هم بخشی از مرحله بازسازی از مراحل چهارگانه مدیریت بحران و هم جزئی از مرحله آمادگی محسوب می‌شود. اگر مدیریت بحران در صدد ایجاد و حفظ آمادگی جامعه برای پاسخ‌گویی مناسب به حوادث و سوانح است یا اگر می‌خواهد در مرحله بازسازی، سرعت عمل داشته و در حداقل زمان، حداکثر میزان بازسازی را ارائه دهد، باید در موضوع دین‌داری جامعه هدف خود کار کرده باشد. این یک کار فرهنگی و سرمایه‌گذاری فرهنگی بسیار کارآمد و موثر در مدیریت بحران است.

تاب‌آوری سازمانی

جوامع، سازمان‌ها و افراد در شرایط محیطی متنوع و در حال تغییر قرار دارند. این محیط علیرغم این‌که می‌تواند فرصت‌های قابل توجهی برای موفقیت و رشد سازمان‌ها فراهم کند، می‌تواند تهدیدات و چالش‌های مهمی را نیز ایجاد کند. انواع رویدادها مانند خطرات طبیعی، ناآرامی‌های سیاسی، بی‌ثباتی اقتصادی و خطاهای انسانی می‌توانند به شدت به عملکرد سازمانی تهدید جدی وارد کند. در نتیجه برای غلبه

بر این رویدادهای پیچیده و مخرب نیاز به توسعه تاب‌آوری در سیستم‌های سازمانی و زیربنایی برجسته می‌شود.

سازمان‌های، کوچک و بزرگ، در مقابل بلایای طبیعی، از دست دادن نیروهای کلیدی و حتی معضلات تهدید کننده سلامتی ناشی از پندومی کرونا آسیب پذیرند. با این حال این تنها مشکلات و مسائل بزرگ نیستند که می‌توانند برای سازمان‌ها دردسرساز شوند، بلکه اختلالات کوچک روزمره نیز می‌توانند قابل تأمل باشند. سازمان‌ها در هر بخش که باشند با محیط‌های عملیاتی پیچیده با ریسک‌های پویا مواجه هستند. این محیط‌های پیچیده، سازمان‌ها را مجبور می‌کنند تا به این بیندیشند که چگونه می‌توانند ریسک عملیاتی و تاب‌آوری فرایندهای حیاتی کسب و کار و خدمات را مدیریت کنند. به نظر می‌رسد راه اصلی تاب‌آوری سازمانی از تاب‌آوری منابع انسانی آن‌ها می‌گذرد که در تحقیق حاضر مدنظر قرار گرفته شده است.

نحوه افزایش تاب‌آوری از منظر اسلام

اگر دین با تمام ابعاد و در کلیت جامع خود، بیان و اجرا گردد می‌تواند آثار فوق‌العاده‌ای در تاب‌آوری و صبور بار آوردن معتقدینش بر جای گذارد. مفاهیم و آموزه‌های زیر می‌تواند توسط متولیان امر دین و فرهنگ دینی و حاکمیت دینی در جامعه جریان یافته و منتشر گردد. (۱) به هر میزان که می‌توانیم باید به معنادار بودن و هدفمند بودن زندگی و موضوع ایدئولوژی دینی در افراد بپردازیم و آن را عمق ببخشیم.

(۲) زندگی پر از چالش‌ها و سختی‌هاست. اساساً انسان به همراه سختی زاده شده است. (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ) «براستی که انسان را در رنج آفریده‌ایم». (البلد، ۴) فهم این نکته انسان را صبور می‌کند. باید این نگاه به جامعه منتقل شود. (۳) همه‌ی حوادث و اتفاقات عالم هستی به اذن و اراده و خواست حضرت پروردگار انجام می‌شود و حول و قوه، فقط از جانب او و خواست اوست. (وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا) «و هیچ برگ‌ی فرو نمی‌افتد مگر [اینکه] آن را می‌داند». (الأنعام، ۵۹) پس هر چه از دوست رسد

اسلام شناسایی نموده تا زمینه‌های ارتقای مقاومت و تاب‌آوری افراد جامعه را در مقابله با بیماری کرونا را فراهم نماید.

سئوالات تحقیق

ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در شرایط پندومی کرونا براساس آموزه‌های اسلامی چیست و دارای چه مولفه‌هایی می‌باشد؟

روش تحقیق

آنجایی که این پژوهش به دنبال ابعاد تاب‌آوری در شرایط پندومی کرونا مبتنی بر آموزه‌های اسلامی بوده و طرحی نوین از ابعاد تاب‌آوری ارائه می‌نماید و در صدد توسعه مجموعه دانسته‌های موجود درباره ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری از منظر اسلام است، بر حسب هدف یک پژوهش بنیادی محسوب می‌شود و از آنجایی که نتایج حاصل از آن در فرایند برنامه‌ریزی اجتماعی و تدوین برنامه توسعه فردی از لحاظ جسمی، اجتماعی، روانی و معنوی و مالی و اقتصادی، قابلیت بکارگیری دارد یک پژوهش کاربردی محسوب می‌شود. جامعه آماری این پژوهش شامل ۳۰ نفر از کارشناسان مذهبی شاغل در سازمان‌ها می‌باشند که شاخص‌های استخراج شده از مطالعه مبانی نظری تحقیق را که مبتنی بر متون اسلامی است، مورد پالایش قرار دهند. در پژوهش حاضر جهت پالایش شاخص‌ها و تجمیع نظر خبرگان از رویکرد دلفی فازی بهره گرفته است. مراحل اجرایی روش دلفی فازی در واقع ترکیبی از اجرای روش دلفی و انجام تحلیل‌ها بر روی اطلاعات با استفاده از تعاریف نظریه مجموعه‌های فازی است. الگوریتم اجرای روش دلفی فازی (۳) در شکل ۱ نمایش داده شده است.

نیکوست! دانستن این نکته مایه آرامش و صبر آدمی و تاب‌آوری بیشتر اوست.

۴) در مفاهیم الهیه سخن از پایان سختی‌ها و رسیدن آسانی بعد از سختی‌هاست. (إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) «آری، با دشواری، آسانی است». (الشرح، ۶) امید و صبر در سختی‌ها مایه تاب‌آوری بیشتر است.

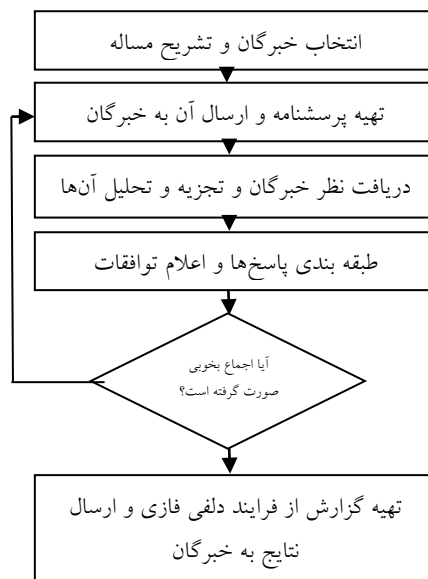
۵) انسان‌های مومن مسئولیت پذیرند. می‌دانند اصابت برخی بلاها حاصل، و نتیجه برخی اعمال آن‌هاست. پس نتیجه کار خود را می‌پذیرند و بر آن صبر می‌کنند و درصدد اصلاح و بازسازی‌اند. (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) «[با این همه] پروردگار تو نسبت به کسانی که به نادانی مرتکب گناه شده، سپس توبه کرده و به صلاح آمده‌اند، البته پروردگارت پس از آن آمرزنده مهربان است». (النحل، ۱۱۹).

۶) افراد جامعه مومن، با شرکت در اجتماعات مذهبی مانند نمازهای جمعه و جماعات و هیات‌های مذهبی و مراسمات مذهبی، صبورتر و آرام‌تر بار آمده، تحمل شرایط سخت و بحرانی برایشان آسان می‌شود.

۷) چنان‌که از واژه «ایمان» بر می‌آید امنیت و آرامش نتیجه ایمان است. مومنان، آرامش عمیق‌تر و مستحکم‌تری داشته و با طوفان‌های روزگار مانند سوانح و حوادث، خم می‌شوند ولی نمی‌شکنند. آنان صبورتر و پخته‌تر عمل می‌کنند.

اهداف تحقیق

این تحقیق در پی آن است تا با تکیه بر آموخته‌های اسلامی و اخذ نظر خبرگان، ابعاد تاب‌آوری را از دیدگاه

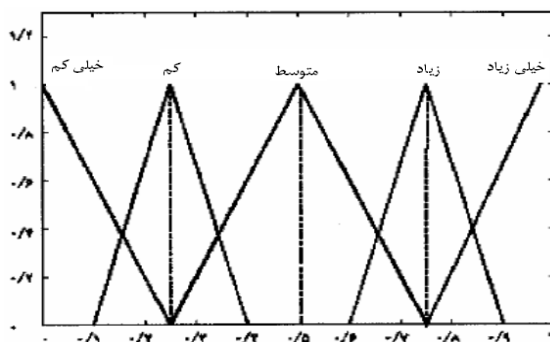

شکل ۱- فرایند دلفی فازی

یافته‌های پژوهش

برای استخراج ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در شرایط پندمی کرونا ابتدا ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری از دیدگاه اسلام شناسایی گردیده، سپس در قالب دلفی فازی با طی مراحل زیر مورد پالایش قرار گرفته است: الف) تعریف متغیرهای زبانی: پرسشنامه پژوهش حاضر با هدف کسب نظر خبرگان راجع به میزان موافقت آن‌ها با ابعاد و مولفه‌های شناسایی شده تنظیم گردیده است، لذا خبرگان از طریق متغیرهای کلامی نظیر خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد میزان موافقت خود را ابراز نموده‌اند. از آنجایی‌که خصوصیات متفاوت افراد بر تعابیر ذهنی آن‌ها نسبت به متغیرهای کیفی اثرگذار است لذا با تعریف دامنه متغیرهای کیفی، خبرگان با ذهنیت یکسان به سوال‌ها پاسخ داده‌اند. این متغیرها با توجه به جدول ۲ و شکل ۲ به شکل اعداد فازی مثلثی تعریف شده‌اند.

مهم‌ترین تفاوت‌های روش دلفی فازی با روش دلفی در این است که در تکنیک دلفی فازی معمولاً خبرگان نظریات خود را در قالب متغیرهای کلامی ارائه می‌دهند، سپس میانگین نظر خبرگان (اعداد ارائه شده) و میزان اختلاف نظر هر فرد خبره از میانگین محاسبه و آنگاه این اطلاعات برای اخذ نظریات جدید به خبرگان ارسال می‌شود. در مرحله بعد هر فرد خبره براساس اطلاعات حاصل از مرحله قبل، نظر جدیدی را ارائه می‌دهد یا نظر قبلی خود را اصلاح می‌کند. این فرایند تا زمانی ادامه می‌یابد که میانگین اعداد فازی به اندازه کافی با ثبات شود. علاوه بر این، چنانچه مطالعه زیر نظر گروه‌هایی از خبرگان نیز لازم باشد، می‌توان با محاسبه فاصله بین اعداد مثلثی، نظریات خبرگان را براساس روابط فازی در گروه‌های مشابه مورد شناسایی قرار داد و اطلاعات آن‌ها را به خبرگان مورد نظر ارسال کرد (آذر و فرجی، ۱۳۸۱).

شکل ۲- تعریف متغیرهای زبانی

جدول ۱- اعداد فازی مثلثی متغیرهای کلامی

متغیرهای کلامی	عدد فازی مثلثی	عدد فازی قطعی شده
خیلی زیاد	(1, 0.25, 0)	0.9375
زیاد	(0.75, 0.15, 0.15)	0.75
متوسط	(0.5, 0.25, 0.25)	0.5
کم	(0.25, 0.15, 0.15)	0.25
خیلی کم	(0, 0, 0.25)	0.0625

در جدول فوق اعداد فازی قطعی شده با استفاده از فرمول مینکووسکی به شکل زیر محاسبه شده است:

فرمول (۱): فرمول مینکووسکی:

$$\chi = m + \frac{\beta - \alpha}{4}$$

ب) نظر سنجی مرحله نخست: در این مرحله مدل مفهومی ارائه شده همراه با شرح ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری به اعضای گروه خبره ارسال گردیده و میزان موافقت آن‌ها با هر کدام از ابعاد اخذ شده و نقطه نظرات پیشنهادی و اصلاحی آن‌ها جمع‌بندی شده است.

جدول ۲- نتایج شمارش پاسخ‌های مرحله نخست نظرسنجی

ابعاد	میزان موافقت				
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
۱ تاب‌آوری مذهبی	۲	۴	۱۴	۴	۶
۲ تاب‌آوری ذهنی	۲	۴	۷	۸	۹
۳ تاب‌آوری جسمی	۰	۲	۴	۱۰	۱۴
۴ تاب‌آوری فرهنگی	۲	۳	۱۳	۵	۷
۵ تاب‌آوری اقتصادی	۱	۲	۴	۹	۱۴
۶ تاب‌آوری خانواده	۲	۳	۱۵	۴	۶
۷ تاب‌آوری هیجانی	۲	۲	۷	۹	۱۰
۸ تاب‌آوری زیستی	۳	۴	۱۵	۳	۵
۹ تاب‌آوری سیاسی	۸	۹	۷	۳	۳

با توجه به گزینه‌های پیشنهادی و متغیرهای زبانی تعریف شده در پرسشنامه، نتایج حاصل از بررسی

فرمول (۳):

$$A_{ave} = (m_1, m_2, m_3) = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_1^{(i)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_2^{(i)}, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_3^{(i)} \right)$$

در این رابطه A_i بیانگر دیدگاه خبره i ام و A_{ave} بیانگر میانگین دیدگاه‌های خبرگان است. نتایج این محاسبات در جدول ۴ آمده است.

پاسخ‌های ارائه شده در جدول ۳ ارائه گردیده است. با توجه به نتایج این جدول میانگین فازی هر کدام از مولفه‌ها با توجه به روابط زیر محاسبه شده است: فرمول (۲):

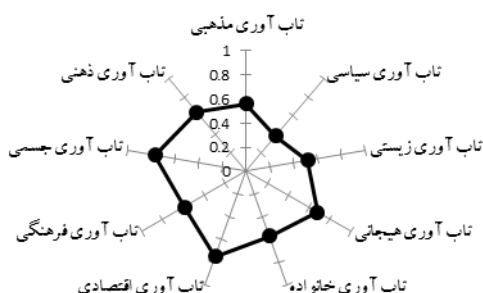
$$A_i = (a_1^{(i)}, a_2^{(i)}, a_3^{(i)}), i = 1, 2, 3, \dots, n$$

جدول ۳- میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی نخست

میانگین فازی زدایی شده	میانگین فازی مثلثی (m, α, β)						مولفه‌ها
۰,۵۶	(۰,۵۷	,	۰,۲۱	,	۰,۱۷) تاب‌آوری مذهبی
۰,۶۴	(۰,۶۵	,	۰,۱۹	,	۰,۱۴) تاب‌آوری ذهنی
۰,۷۷	(۰,۸۰	,	۰,۲۱	,	۰,۰۹) تاب‌آوری جسمی
۰,۵۹	(۰,۶۰	,	۰,۲۱	,	۰,۱۷) تاب‌آوری فرهنگی
۰,۷۵	(۰,۷۸	,	۰,۲۱	,	۰,۱۰) تاب‌آوری اقتصادی
۰,۵۷	(۰,۵۸	,	۰,۲۱	,	۰,۱۸) تاب‌آوری خانوادگی
۰,۶۸	(۰,۶۹	,	۰,۲۰	,	۰,۱۳) تاب‌آوری هیجانی
۰,۵۲	(۰,۵۳	,	۰,۲۰	,	۰,۱۹) تاب‌آوری زیستی
۰,۳۸	(۰,۳۷	,	۰,۱۴	,	۰,۱۹) تاب‌آوری سیاسی

آمده نشان دهنده شدت موافقت خبرگان با هر کدام از مولفه‌های مدل مفهومی پژوهش می‌باشد.

در جدول فوق میانگین فازی مثلثی با استفاده از فرمول (۲) محاسبه شده و سپس با استفاده از فرمول مینکوسکی (فرمول ۱) فازی زدایی شده است. میانگین قطعی بدست

شکل ۳- نتایج نظرسنجی نخست

است. از آنجایی که در پرسشنامه ارائه شده علاوه بر سوالات بسته، دیدگاه‌های خبرگان در قالب سوالات باز نیز اخذ گردیده لذا پس از پالایش نقطه نظرهای ارائه شده

همان‌گونه که جدول ۴ و شکل ۳ نشان می‌دهد بیشترین میزان موافقت خبرگان با تاب‌آوری جسمی و اقتصادی و کمترین موافقت آن‌ها با تاب‌آوری سیاسی بوده

فرد و میزان اختلاف آن‌ها با دیدگاه سایر خبرگان، مجدداً به اعضای گروه خبره ارسال گردید.

در مرحله دوم اعضای گروه خبره با توجه به نقطه نظرات سایر اعضای گروه و هم‌چنین با توجه به تغییرات اعمال شده در ابعاد و مولفه‌ها به سوالات ارائه شده پاسخ دادند که همانند مرحله نخست مورد تحلیل قرار گرفت.

با توجه به دیدگاه‌های ارائه شده در مرحله اول و مقایسه آن با نتایج این مرحله، در صورتی که اختلاف بین دو مرحله کمتر از حد آستانه خیلی کم (۰,۱) باشد در این صورت فرایند نظرسنجی متوقف می‌شود (چنگ لین، ۲۰۰۲).

فرمول
(۴):

$$s(A_{m2}, A_{m1}) = \frac{1}{3} [(a_{m21} + a_{m22} + a_{m23}) - (a_{m11} + a_{m12} + a_{m13})]$$

اقدامات اصلاحی زیر در مولفه‌های مدل مفهومی اول بعمل آمده است:

۱- با توجه به همگونی ابعاد مذهبی با ذهنی و احساسی این سه بعد در قالب بعد تاب‌آوری روانی- معنوی تعریف گردد.

۲- تاب‌آوری فرهنگی و خانواده در قالب تاب‌آوری اجتماعی- فرهنگی در مرحله دوم مورد نظرسنجی قرار گرفت.

۳- تاب‌آوری جسمی و زیستی در یک بعد واحد قرار گرفت.

با توجه به نتایج مرحله نخست تاب‌آوری سیاسی بدلیل مطرح بودن این ابعاد در بعد سازمانی با اتفاق نظر خبرگان حذف گردیده و مرحله دوم با چهار بعد ترکیبی مورد نظرسنجی قرار گرفت.

ج) نظر سنجی مرحله دوم: در این مرحله ضمن اعمال تغییرات لازم در ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری، پرسشنامه دوم تهیه گردیده و همراه با نقطه نظر قبلی هر

جدول ۴- میزان اختلاف دیدگاه خبرگان در نظرسنجی مرحله اول و دوم

ابعاد	مرحله اول	مرحله دوم	اختلاف مرحله اول و دوم
۱ تاب‌آوری مالی و اقتصادی	۰,۷۵	۰,۷۵۶	۰,۰۰۶
۲ تاب‌آوری روانی - معنوی	-	۰,۶۷	-
۳ تاب‌آوری جسمی - زیستی	-	۰,۷۵۲	-
۴ تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی	-	۰,۶۸۱	-

سوم تهیه گردیده و همراه با نقطه نظر قبلی هر فرد و میزان اختلاف آن‌ها با میانگین دیدگاه سایر خبرگان، مجدداً به خبرگان ارسال گردید. با این تفاوت که در این مرحله از ۴ بعد موجود در مرحله قبل، یک مورد متوقف گردیده و نظرسنجی در مورد ۳ بعد باقیمانده صورت گرفته است.

همان‌گونه که جدول شماره ۵ نشان می‌دهد در ابعاد تاب‌آوری مالی و اقتصادی اعضای گروه خبره به وحدت نظر رسیده‌اند و میزان اختلاف نظر در مراحل اول و دوم کمتر از حد آستانه خیلی کم (۰,۱) بوده، لذا نظرسنجی در خصوص مولفه‌های فوق متوقف گردید.

د) نظر سنجی مرحله سوم: در این مرحله ضمن اعمال تغییرات لازم در مولفه‌ها و معیارهای مدل، پرسشنامه

جدول ۵- نتایج شمارش پاسخ‌های مرحله سوم نظرسنجی

میزان موافقت					ابعاد	
خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
۱۰	۹	۸	۲	۱	تاب‌آوری روانی - معنوی	۱
۱۴	۱۰	۴	۱	۱	تاب‌آوری جسمی - زیستی	۲
۱۲	۹	۵	۲	۲	تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی	۳

با توجه به فرمول شماره ۱، ۲ و ۳ میانگین فازی نتایج شمارش داده‌ها در جدول فوق به شکل زیر بدست آمده است:

جدول ۶- میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی سوم

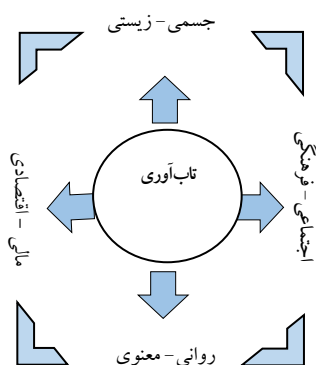
میانگین فازی زدایی شده	میانگین فازی مثلثی					ابعاد			
۰,۶۹	(۰,۷۱	,	۰,۲۱	,	۰,۱۳)	تاب‌آوری روانی - معنوی	۱
۰,۷۶	(۰,۷۹	,	۰,۲۱	,	۰,۱۰)	تاب‌آوری جسمی - زیستی	۲
۰,۷۰	(۰,۷۳	,	۰,۲۰	,	۰,۱۱)	تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی	۳

با توجه به فرمول شماره (۴) چنگ لین میزان اختلاف نظر خبرگان در مراحل دوم و سوم به شرح جدول زیر می‌باشد:

جدول ۷- میزان اختلاف دیدگاه خبرگان در نظرسنجی مرحله دوم و سوم

اختلاف مرحله دوم و سوم	مرحله سوم	مرحله دوم	ابعاد	
۰,۰۲	۰,۶۹	۰,۶۷	تاب‌آوری روانی - معنوی	۱
۰,۰۰۸	۰,۷۶	۰,۷۵۲	تاب‌آوری جسمی - زیستی	۲
۰,۰۱۹	۰,۷۰	۰,۶۸۱	تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی	۳

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد میزان اختلاف نظر خبرگان در مراحل دوم و سوم کمتر از حد آستانه خیلی کم (۰,۱) می‌باشد و لذا نظرسنجی در این مرحله متوقف می‌شود. بنابراین در طی سه مرحله نظرسنجی از یک مولفه حذف گردیده و مولفه‌های بعدی در قالب چهار بعد کلان مورد پذیرش خبرگان قرار گرفته و به شکل زیر نهایی گردید.

شکل ۴- ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در پندومی کرونا از منظر اسلام

ابعاد چهارگانه فوق با مولفه‌های زیر در مدل نهایی تحقیق مورد تایید قرار گرفت.

جدول ۸- ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری منابع انسانی در شرایط پندومی کرونا از منظر اسلام

ابعاد	مولفه‌ها
تاب‌آوری مالی - اقتصادی	قناعت، پس انداز، پیوستن به شبکه‌های حمایتی (بیمه)، سرمایه‌گذاری پایدار
تاب‌آوری روانی - معنوی	عزت نفس، مدیریت هیجان، انعطاف‌پذیری، خوش بینی و امید، واقع بینی، همدلی و حفظ اعتقادات مذهبی
تاب‌آوری جسمی - زیستی	تغذیه، بهداشت فردی، ورزش، حفظ محیط زیست و تغییر سبک زندگی
تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی	ارتباط کنترل شده با خانواده، دوستان، همکاران و جامعه

نتیجه‌گیری

اقتصادی منجر به بهبود وضعیت معیشتی افراد شده و

مقاومت آن‌ها را در مقابله با این بیماری افزایش می‌دهد. (۳) تاب‌آوری اجتماعی - فرهنگی: در این بعد از تاب‌آوری ایجاد تعادل بین خواسته‌های فردی و ملاحظات اجتماعی و بهداشتی حائز اهمیت فراوان می‌باشد که بدین منظور لازم است با برقراری ارتباط عاطفی مناسب با اعضای خانواده و برقراری ارتباطات اجتماعی کنترل شده با دوستان صمیمی و همکاران و رعایت فواصل فیزیکی مناسب در سطح جامعه ضمن حفظ نشاط فردی باعث افزایش سلامت در سطح جامعه شوند.

(۴) تاب‌آوری روانی - معنوی: این بعد از تاب‌آوری به عنوان محور و مرکز ثقل تاب‌آوری و حفظ مقاومت فردی در مقابله با پندومی بیماری کرونا بوده و به نظر می‌رسد وجود برنامه‌های منظم آموزشی و فرهنگی سازمان‌ها و جوامع در این بعد نقش به‌سزایی در افزایش تاب‌آوری منابع انسانی ایفا نماید. بدین منظور حفظ ارزش‌ها و اعتقادات مذهبی در چارچوب نظام اعتقادی معتدل و تحت نظر کارشناس و متخصص امور مذهبی که در جامعه ما مراجع جامع شرایط هستند می‌تواند از یک طرف باعث افزایش سلامت معنوی در افراد شده و از طرفی دیگر مانع توسعه ویروس از طریق مراکز و مجالس مذهبی شود.

هم‌چنین حفظ عزت نفس، کنترل عواطف و هیجانات درونی، خوش بینی و امیدواری به آینده بعد از هر مرحله سختی و دشواری، واقع‌نگری و پذیرش واقعیت‌ها، انعطاف‌پذیری و تطبیق با شرایط و بحران‌ها و حفظ روحیه

با توجه به جایگاه سلامت انسان در آموزه‌های اسلامی و حفظ سلامت افراد در ابعاد سلامت جسمی، اجتماعی، معنوی و روانی، میزان تاب‌آوری در این چهار بعد اصلی منجر به حفظ سلامت فرد و جامعه در مقابله با مسائل و بحران‌های زندگی گردیده و قدرت غلبه بر شرایط و اقتضانات جبری را در افراد افزایش می‌دهد.

با توجه به مطالعه مبانی نظری پژوهش و اخذ نظر خبرگان، ابعاد تاب‌آوری منابع انسانی در مقابل پندومی بیماری کرونا در چهار بعد و بیست مولفه نهایی گردیده و بر این اساس پیشنهادهایی جهت حفظ سلامت و تاب‌آوری منابع انسانی ارائه گردیده است:

(۱) تاب‌آوری جسمی - زیستی: رعایت اصول تغذیه مناسب مطابق نظر متخصصین سلامت، حفظ بهداشت فردی و رعایت پروتکل‌های بهداشتی، ورزش و سرگرمی‌های مناسب، تغییر سبک زندگی و جلوگیری از آلوده‌سازی محیط کار و جامعه از جمله مواردی است که می‌تواند به افزایش تاب‌آوری منابع انسانی در مقابله با پندومی کرونا موثر واقع شود.

(۲) تاب‌آوری مالی - اقتصادی: انجام پس‌انداز متناسب با هزینه‌های زندگی و احتمال وقوع شرایط بحرانی، پیوستن به شبکه‌های حمایتی نظیر بیمه‌های اجباری و تکمیلی، قناعت و صرفه‌جویی در هزینه‌ها و انجام سرمایه‌گذاری پایدار و گریز از ریسک‌های نسنجیده در برنامه‌ریزی

حمید، نجمه و همکاران (۱۳۹۱). بررسی رابطه سلامت روان و هوش معنوی با تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، فصلنامه جنتناشاپیر. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، قرن چهارم قمری، ص ۹۴ رحیمی، عباس (۱۳۸۲). زندگی موفق، نشر جمال. محمدی ری شهری، آیت‌ا. محمد (۱۳۸۷). انسان شناسی از نگاه قرآن و حدیث.

Cheng, Ching-Hsue & Lin, Yin (2002). Evaluating the best mail battle tank using fuzzy decision theory with linguistic criteria evaluation, European Journal of Operational Research, vol.142

Dalkey, Norman & Helmer, Olaf (1963). An experimental application of the Delphi method to use of experts, Management Science, Vol.9, No.3.

Manyena, Siambabala Bernard (2006). The concept of resilience re-visited, Disasters.

یادداشت‌ها

Resilience

گذشت، همدلی و کمک به دیگران از جمله مواردی است که براساس آموزه‌های اسلامی و نظر کارشناسان این حوزه میزان تاب‌آوری افراد را افزایش داده و نوید بخش آیه پنجم و ششم سوره الشرح (فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) مبنی بر وجود گشایش و آسانی بعد از هر مرحله سختی و دشواری خواهد بود.

منابع

آذر، عادل و فرجی، حجت (۱۳۸۱). علم مدیریت فازی، مرکز مطالعات و بهره‌وری ایران. انتشارات اجتماع. ابراهیمی، عباس (۱۳۹۶). تحلیل جامع عوامل موثر بر تاب‌آوری سازمانی در صنایع کوچک و متوسط، پژوهش‌های مدیریت منابع سازمانی، شماره ۳ امیری، مقصود (۱۳۹۷). طرح مدلی برای تاب‌آوری سازمانی، مدیریت بهره‌وری، شماره ۴۴ جوادی آملی، آیت‌ا. عبدا... (۱۳۹۲). مفاتیح الحیاة، نشر اسراء. حسینی، ابوالحسن، جعفری بازیار، فاطمه (۱۳۹۸). تاب‌آوری سازمانی از منظر کارکنان و مدیران سازمان، مطالعات مدیریت، شماره ۹۱.